

ПІДСУМКИ 60-річної ДІЯЛЬНОСТІ НАСІННЕВОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

Показано роль насінневої лабораторії у створенні колекцій рослин Ботанічного саду. Підбито підсумки 60-річної діяльності з обміну насінням, створення насінневого фонду та вивчення морфологічних особливостей плодів і насіння.

Для успішної інтродукції нових рослин, а також для створення та поповнення експозиційних ділянок ботанічного саду необхідна мобілізація посівного та посадкового матеріалу на наукових засадах. Потрібно також забезпечити наукову інвентаризацію цього матеріалу з метою запобігання можливості його подальшого знеосіблення. Цю важливу роботу доручено насінневій лабораторії, що була створена у Центральному республіканському ботанічному саду АН УРСР (нині Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України) у другій половині 1944 р. Її організатором і першим керівником стала мол. наук. співр. Олександра Василівна Мальська. У 1914 р. вона закінчила фізико-математичний факультет Київських вищих жіночих курсів і після складання іспитів у Київському університеті отримала фах біолога, працювала у контрольно-насінневій лабораторії та інших наукових установах Києва. До Ботанічного саду О.В. Мальська прийшла вже кваліфікованим спеціалістом у 1944 р. і працювала тут до 1956 р. Вона організувала інвентаризацію рослинних фондів, налагодила обмін насінням з вітчизняними та зарубіжними ботанічними садами.

З 1956 по 1987 р. насінневою лабораторією керувала д-р біол. наук Ніна Михайлівна Дудик. Після закінчення Київського педінституту (1952) та захисту кандидатської дисертації (1956) вона працювала молодшим, старшим та провідним науковим співробітником, займаючись спочатку вивченням особливостей та селекцією квітни-

ково-декоративних рослин, а згодом — карпологиєю. Н.М. Дудик була членом Міжнародної асоціації з бобовоцвітих та членом комітету з ідентифікації при Міжнародній асоціації з дослідження насіння, очолювала комісію з насінництва при Раді ботанічних садів СРСР, була організатором та керівником республіканських семінарів "Роль насінневих лабораторій у ботанічних садах України" (Київ, 1983, Луцьк, 1984), під час яких працівники насінневих лабораторій обмінювалися досвідом роботи та координували карпологічні дослідження в регіоні.

З 1987 р. роботою лабораторії керувала канд. біол. наук Тетяна Юхимівна Грабова, а з 1991 по 2004 р. — д-р. с-г. наук Валентина Яківна Мар'юшкіна.

За 60 років існування насінневої лабораторії її співробітниками було проведено велику роботу з обміну насінням з вітчизняними та зарубіжними ботанічними установами. Було замовлено та отримано понад 320 тис. зразків насіння та посадкового матеріалу, що були висіяні або висаджені на ділянках Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (НБС). Завдяки цьому створено більшість унікальних колекцій Ботанічного саду, що демонструють величезну різноманітність, красу та багатство рослинного світу планети. Це насамперед багатющі колекції відділу квітниково-декоративних рослин, колекції пряноароматичних та кормових рослин відділу нових культур, екзотичні рослини закритого ґрунту, а також дендрарій. Дані щодо масштабів обміну насінням за останні п'ять років наведено у табл. 1.

Починаючи з 1947 р., спершу щорічно, а згодом раз у 2—3 роки публікується список насіння для обміну — "Index seminum", у якому у різні роки пропонувалося від 505 до 1836 назв рослин. Останній список насіння (2005—2006 рр.) містить 801 назву. Латинські назви рослин у списку розташовані в межах родин у алфавітному порядку із зазначенням ділянки, на якій вирощено насіння. Майже всі відділи ботанічного саду задіяно в обміні насінням (табл. 2).

"Index seminum" розсилається у 560 установ світу, звідки надходять заявки на насіння. Крім ботанічних садів, лабораторія обмінюється насінням з науково-дослідними установами, дендраріями, вищими навчальними закладами, лісовими господарствами, розсадниками, а також з приватними особами і вітчизняними та зарубіжними колекціонерами-аматорами. За час існування насінневої лабораторії її співробітники відправили ботанічним установам понад 140 тис. зразків насіння.

Д-р біол. наук Н.М. Дудик за переглядом колекції насіння

Одним з найважливіших напрямів роботи насінневої лабораторії є створення систематизованих колекцій насіння. Вони станов-

Таблиця 1. Результати діяльності насінневої лабораторії НБС ім. М.М. Гришка НАН України за 2000—2004 рр.

Рік	Одержано		Відправлено		
	делектусів, шт.	зразків насіння, шт.	делектусів, шт.	заявок, шт.	зразків насіння, шт.
2000	205	1930	54	4785	1435
2001	165	1365	12	5120	590
2002	190	2600	220	4050	380
2003	180	2184	112	5877	926
2004	177	3655	118	5115	1267
Усього	917	11 734	516	24 947	4598

Таблиця 2. Кількість зразків насіння, отриманого від кураторів колекційних ділянок НБС ім. М.М. Гришка НАН України для обміну з іншими ботанічними установами світу

Відділ	Кількість зразків насіння					
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	Усього
Природної флори	56	64	95	80	62	358
Дендрології та паркознавства	85	80	105	128	103	501
Квітнично-декоративних рослин	202	180	310	350	262	1304
Акліматизації плодових рослин	8	8	11	11	14	52
Нових культур	104	112	109	109	129	563
Тропічних та субтропічних рослин	15	15	22	22	22	96
Лабораторія медичної ботаніки	20	28	41	25	52	166

лять основу для морфологічного, анатомічного та систематичного вивчення насіння. В НБС ім. М.М. Гришка НАН України створено колекцію плодів та насіння, що нараховує 11 120 зразків (див. рисунок). На відібрані зразки заведено картотеку, де вказано назву рослини, походження, місце збору, дату отримання. Це найбільша колекція в Україні. Найповніше в ній представлено бобовоцвіті світової флори. Нині розпочато роботу зі створення колекції рідкісних та зникаючих видів флори України.

Створення колекцій плодів та насіння має ґрунтуватися на визначенні їх відповідності конкретному таксону. Тому важливого значення набуває вивчення морфології та анатомії насіння, що дає змогу достовірно ідентифікувати види. Подібні дослідження започатковані у насінневій лабораторії Н.М. Дудик ще у 1960 р. Вона досліджувала морфологічні ознаки плодів та насіння бобовоцвітих світової флори, розробила методику складання морфологічних карпологічних описів, опубліковувала низку статей з цього питання, атлас плодів і насіння бобових природної флори УРСР та визначник [3—5]. За цикл робіт з морфології плодів бобовоцвітих у зв'язку з еволюцією вона була удостоєна премії ім. В.Я. Юр'єва.

Під керівництвом Н.М. Дудик науковими співробітниками кандидатам біологічних наук Т.Ю. Грабовою та Т.Б. Вакуленко проведено комплексні дослідження з морфології та анатомії плодів і насіння соснових, жовтецевих, магнолієвих, лілійних. Було встановлено, що голонасінні, будучи філогенетично древнішими, мають більш однотипне насіння, ніж покритонасінні (філогенетично молодші) [1—3]. Макро- та мікроморфологічні карпологічні ознаки мають систематичне значення на рівні роду чи виду. Порівняльно-морфологічний аналіз плодів і насіння дав змогу виділити основні їх типи та підтипи і також встановити напрями еволюції.

Вивчення морфологічних ознак плодів та насіння має значення не лише для вирішення деяких теоретичних питань систематики, філогенії та еволюції рослин, а й

для практичної роботи. Контрольно-насінневі станції, карантинні інспекції, агрономічні та лісогосподарські установи відчують гостру потребу в посібниках для визначення плодів та насіння. Тому створення і поповнення колекцій насіння та видання за результатами їх вивчення визначників і надалі залишатиметься одним з програмних завдань насінневої лабораторії.

1. Берестецкая Т.Б. Сравнительно-морфологический анализ спермодермы и перикарпия представителей семейства Ranunculaceae Juss.: Автореф. дис. ...канд. биол. наук. — Киев, 1984. — 23 с.

2. Грабова Т.Е. Морфология семян аборигенных и интродуцированных видов семейства сосновых Украины: Автореф. дис. ...канд. биол. наук. — Киев, 1985. — 18 с.

3. Дудик Н.М. Визначник інтродукованих бобовоцвітих України за плодами та насінням. — К.: Наук. думка, 1973. — 163 с.

4. Дудик Н.М. Морфология плодов бобовцветных в связи с эволюцией. — К.: Наук. думка, 1979. — 212 с.

5. Дудик Н.М., Кондратюк Е.М. Атлас плодів і насіння бобових природної флори УРСР. — К.: Наук. думка, 1970. — 215 с.

Т.Б. Вакуленко, Н.В. Чувикина

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

ИТОГИ 60-летней РАБОТЫ СЕМЕННОЙ ЛАБОРАТОРИИ

Показана роль семенной лаборатории в создании коллекций растений Ботанического сада. Подведены итоги 60-летней деятельности по обмену семенами, созданию семенного фонда и изучению морфологических особенностей плодов и семян.

T.B. Vakulenko, N.V. Chuvikina

M.M. Gryshko National Botanical Gardens, National
Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

THE RESULT OF 60 years ACTIVITY OF SEED LABORATORY

The role of Seed Laboratory in the creation of the Botanical Gardens plant collections is shown. The results of 60 years work on seed exchange, creation of seed bank and the research of morphological features of plant fruits and seeds are summarized.